PATRIARHATE, FEMINISME ŞI POZIȚII SUBIECT PENTRU FEMEI

Aşa cum am dezvoltat în capitolele I şi al II-lea ale cărții, identitatea de gen se formează la răscrucea dintre pozițiile subiect prescrise de discursuri şi instituții sociale ale femeilor şi bărbaților de diverse etnii, vârste, ocupații, clase sociale, orientări sexuale şi dintre trăirile (subiective) ale acestor poziții, articulate în experiențele genizate personale. O analiză sensibilă față de complexitatea problemei identitare trebuie să abordeze toate aceste niveluri ale fenomenului, înțelegând, până la urmă, modalitățile prin care ele se suprapun şi se structurează reciproc în punctele de întâlnire dintre sistem şi individ. Sistemul discursiv şi instituțional al unei societăți oferă indivizilor un set de categorii identitare prin care ei să se autodefinească şi să-i definească pe ceilalți, precum şi o scară valorică de ierarhizare/ abordare prioritară a acestor identități. Dar

puterea sistemului nu se manifestă doar în această construcție pozitivă a „ofertei", ci se exercită şi în sens negativ, adică prin impunere, limitare, excludere (şi, desigur, nu înseamnă doar producerea simbolică/ culturală a identităților, ci şi localizarea indivizilor definiți prin anumite categorii identitare în poziții cu anumite beneficii materiale şi sociale). Însă, până la urmă, performanța individului este practica prin care puterea respectivă se realizează ori nu, sau, în marea majoritate a cazurilor, funcționează între acceptarea/ reproducerea ei şi negarea/ schimbarea sa. Experiențele genizate, precum şi alte experiențe identitare, se constituie între acomodarea la şi rezistența față de regimul de gen normativ, hegemonic.

Pe baza acestor considerente generale, în acest studiu îmi propun să descriu şi să interpretez regimurile de gen (oficiale) socialiste şi postsocialiste din România, modalitățile prin care acestea au reprodus/ reproduc patriarhatul şi, implicit, poziții subiect subordonate femeilor. În fine, îmi exprim convingerea conform căreia feminismul are o putere eliberatoare față de persoanele localizate în astfel de poziții tocmai prin abilitatea sa de a construi un nou subiect feminin, autonom, capabil să conteste autoritatea regimului şi să-şi exercite libertatea personală fără să fie marginalizată şi criminalizată pentru asta.

Complicitatea dintre naționalism şi socialism în producerea patriarhatului

Socialismul nu a eliberat femeile de sub opresiunea regimul patriarhal, ci, după cum mulți cercetători argumentează (de exemplu Einhorn, 1993; Verdery, 1996; Kligman, 1998), a schimbat patriarhatul privat cu cel public, al statului, practicat de altfel prin diferite mijloace față de diferiți subiecți, şi nu doar față de femei. De pe urma acestei „emancipări" femeile n-au putut învăța ce înseamnă să acționeze ca cetățeni autonomi. Din contră, s-au obişnuit să depindă de statul paternalist care oferea slujbă pe o viață, sprijin maternal şi pensii „fiicelor" recunoscătoare, şi au experimentat ce înseamnă să stea la discreția statului care le controla trupul şi le limita drastic drepturile reproductive. În literatura de specialitate există pe această temă un acord asupra faptului că socialismul, ca proiect de modernizare, a adus schimbări importante în situația femeilor, făcând posibilă pentru ele participarea la sistemul educației în masă şi utilizarea dreptului la angajare deplină. Totuşi, este necesar să ne amintim că dobândirea acestor drepturi n-a rezultat din mişcarea femeilor ca subiecte independente, ci a fost parte a unei politici culturale şi economice care definea poziția de subiect a femeilor ca fiind în mod egal subordonată cu cea a bărbaților față de statul-național paternalist. Ceea ce s-ar putea considera a fi câştigul femeilor privit în contextul său mai larg, a fost devaluat de către implicațiile întregii politici socialiste. Până la

urmă, sensul lui s-a legat strâns de trăirile personale ale condiției de cetățean femeie în România; în speță de experiențele politicii pronataliste severe, de povara multiplelor responsabilități resimțită într-o economie de penurie, de perceperea de sine ca individ dependent de, recunoscător față de şi proprietate a „Națiunii" şi a „Statului".

Aşa cum observă Barbara Einhorn, din legătura între revoluția socialistă şi emanciparea femeilor a rezultat noțiunea, reductivă din punct de vedere conceptual, că prezența pe piața muncii nu a fost doar o condiție necesară, ci şi suficientă a „emancipării" femeilor. Proclamând egalitatea femeilor cu bărbații, constituția timpurie a statelor socialiste a garantat femeilor drepturi legale – dar a existat o lipsă de recunoaştere a câtorva chestiuni mai generale, cum ar fi diviziunea domestică a muncii şi discriminarea pe bază sexuală (Einhorn, 1993). O contradicție majoră în definirea socialistă a rolului femeii a fost produsă în termenii funcției lor productive şi reproductive (şi de îngrijire a copilului). În contextul industrializării socialiste şi a dezvoltării economice extensive, din perspectiva statului, femeile au fost văzute întâi de toate sub raportul potențialului lor productiv şi, din perspectiva familiei, munca lor pentru recompense în economia de stat a fost considerată un element necesar al venitului familial. Dar, ca un rezultat al recunoaşterii penuriei potențiale de forță de muncă (care punea în pericol planul pe termen lung de dezvoltare economică al

Partidului Comunist), în România o campanie pronatalistă intensivă (din octombrie 1966) a făcut avorturile şi divorţurile aproape imposibil de obţinut şi a crescut taxele plătite de adulţii fără copii, căsătoriţi ori ba (Mary Ellen Fischer, 1985). Pe lângă aceasta, în timp ce femeile erau mobilizate pe piaţa muncii, segregarea sectorială tipică pentru societăţile noncomuniste a continuat sub guvernarea Partidului Comunist. Aşa cum au arătat Mary Ellen Fischer şi Doina Pasca Harsanyi, sectoarele unde munceau femeile au primit investiţii şi remuneraţii mai mici şi mai puţine decât cele mai multe arealuri „masculine" (deci bărbaţii au păstrat în continuare poziţiile de putere pentru ei), ele fiind concentrate în slujbe cu un prestigiu şi o remuneraţie scăzute (Fischer şi Harsanyi, 1994).

Literatura despre modul în care munca femeilor a fost evaluată (aceasta din urmă fiind văzută în mod predominant ca având o importanţă economică şi un prestigiu social mai mic decât cea a bărbaţilor), pare să fie de acord că, dincolo de propria contribuţie la inegalităţile de gen (sub suprafaţa ideologiei egalitare), regimul socialist a reîntărit caracterul patriarhal al societăţii româneşti tradiţionale. Cu privire la aceasta, Doina Pasca Harsanyi vorbeşte despre cum s-a întărit segregarea ocupaţională prin trasarea unei linii demarcatoare între munca uşoară potrivită pentru femei (în sectoare precum industria textilă şi alimentară, serviciile, educaţia, sănătatea) şi munca grea (prelucrarea metalelor, industria construcţiilor şi mineritul), potrivită pentru bărbaţi.

Drept rezultat, deşi cele mai multe femei munceau şi erau educate să aibă o profesie şi să-şi petreacă anii activi pe piața muncii, ele s-au regăsit grupate nu numai în sectoarele feminizate ale economiei, ci şi la baza ierarhiei ocupaționale, câştigau mai puțin şi au dobândit prestigiu mai mic datorită slujbelor lor (Harsanyi, 1995). Barbara Einhorn ridică aceeaşi chestiune într-un alt context, arătând că unul dintre cele mai mari paradoxuri experimentate de femei în timpul socialismului era faptul de a fi „emancipate" fără a fi evaluate pozitiv în acest termen, mai mult chiar, de a resimți drepturile acordate ca şi pedeapsa de a purta tripla povară în calitatea lor de soții-mame-muncitoare. Socialismul nu a subliniat drepturile femeilor sau inegalitățile de gen din înăuntrul şi/ sau din afara familiei, ci dimpotrivă, a discreditat implicarea femeilor în viața publică în direcția obținerii egalității (Einhorn, 1993).

Proiectul românesc de construire a socialismului a promis să confere putere femeilor considerându-le ca muncitori egali cu bărbații, şi ca cetățeni egali cu bărbații câtă vreme au contribuit la producția economică. Acest tip de egalitate n-a rezultat dintr-o mentalitate şi practică profeminină şi/ sau profeministă. În acelaşi timp, această situație a privat femeile de putere printr-o puternică politică pronatalistă care le-a expropriat drepturile reproductive. Oficial, această politică duplicitară/ ambiguă nu a fost conceptualizată ca atare, adică ca una care, pe de o parte, viza controlul femeilor, iar pe de altă parte, le conferea drepturi. Ea a fost definită ca element al

proiectului socialist „sfânt”, ca fiind subordonată unor țeluri „mai înalte”. De fapt, întregul set de argumente care au legitimat politica pronatalistă şi politica ocupării forței de muncă a fost subordonat scopului „final” şi de nechestionat al „construirii națiunii române socialiste”. A reîntărit o anumită formă de colectivism, un tip tradițional de comunitate construit pe legături de rudenie, care avea în centrul său Partidul Comunist (în raport cu care, femeile, ca „mame ale națiunii”, erau considerate instrumente ale Partidului şi ale „tatălui-stat”). El a conferit drepturi colective unei comunități imaginate, dezetnicizate şi desexualizate, împotriva drepturilor individuale ale oamenilor şi/sau drepturile colective ale grupurilor. Astfel, de exemplu, „femeile” şi „minoritățile naționale” au ajuns să fie omogenizate de ideologia unificatoare a clasei muncitoare, fiind construite ca subiecți economici lipsiți de orice diferențe culturale.

Dacă considerăm că una dintre caracteristicile particulare ale României ceauşiste a fost complicitatea dintre „socialism” şi „naționalism”, înțelegem cum în relațiile sale cu femeile, acelaşi stat a fost simultan socialist (transformându-le în eroine ale muncii socialiste), şi naționalist (instrumentalizându-le ca mame eroine ale etno-națiunii româneşti). În acest cadru, politica „sacră” a identității naționale a avut rolul să legitimeze ideologia pronatalistă, iar politica ocupării forței de muncă trebuia să întărească viziunea egalității

sociale. Motivul pentru care sistemul a facilitat prezența femeilor pe piața muncii se leagă de proiectul industrializării şi urbanizării, de nevoia de forța muncă. Pe de altă parte, motivul pentru care acest regim a promovat o politică pronatalistă s-a alimentat şi din tradițiile etno-naționaliste ale politicii româneşti, din ideologia „continuității istorice" şi a viitorului comunist al (etno-)națiunii române omogene în interior şi independente atât în raport cu Răsăritul, cât şi în raport cu Occidentul. Aşa cum arată Gail Kligman, controlul fertilității a fost o chestiune critică în jurul căreia erau gata să irupă conflicte de interese între stat şi cetățenii lui, mai ales femei, iar reproducerea a fost „asociată fundamental cu identitatea: cea a <națiunii> drept <comunitate imaginară> pe care statul o serveşte şi protejează, şi asupra căreia îşi exercită autoritatea" (Kligman, 1998: 5). Ca un rezultat, participarea femeilor la sfera publică nu a fost identică cu a bărbaților şi nu a condus la împuternicirea lor. Vorbind la modul general, participarea cetățenilor la construirea socialismului nu a fost un proces de întărire a celor dintâi, ci mai degrabă unul de infantilizare a lor prin mijloacele politicii paternaliste, şi o întărire a statului-națiune în raport cu/ împotriva cetățenilor săi. Este important de menționat că în această țară femeile au obținut dreptul universal la vot fără restricții numai în 1946, atunci când acest drept a început să fie expropriat de către partidul-stat şi s-a transformat într-un ritual formal de exprimare a loialității față de el.

În calitate de cetățeni ai României socialiste se aştepta/ se cerea ca femeile să joace un rol în proiectul construirii „națiunii socialiste multilateral dezvoltate" şi se presupunea că, îndeplinind această misiune, ele se vor emancipa. Avem aici de a face cu perplexitățile care rezultă din celebrarea lor ca muncitoare eroine şi ca mame eroine, văzute ca subiecți care trebuiau să construiască economia socialistă şi să procreeze spre a întări națiunea socialistă. Ambele poveri erau controlate de puterea centrală care monopoliza cunoaşterea despre „binele comun şi individual" al României şi al românilor. Pentru o femeie, a fi cetățean al României trebuia să însemne participare la piața muncii şi creşterea ratei natalității. Aceasta se presupunea că este nu doar o cale de a obține bunuri comune, ci şi un mod de a se împlini individual. Însă experimentarea subiectivității construită în acest fel a fost dominată de contradicții adânci, trăite de femei care aveau un rol însemnat în găsirea unor strategii cotidiene de supraviețuire în condițiile economiei de penurie.

Dreptul la muncă împreună cu datoria de a procrea au devenit datoria de a purta această povară dublă. Tipul ideal al femeii socialiste era un erou bifațetat, un Janus: un obiect desexualizat egal pe piața muncii cu contrapartea sa masculină (e. g. imaginea femeii tractoriste), şi un obiect sexualizat în viața privată (e. g. imaginea mamei patriote dornice să procreeze națiunea). Această experiență a generat, printre altele, două modele

extreme de reacție culturală ca strategii de a face față situației. Uneori, experiențele negative ale acestei duble poveri au fost explicate ca datorându-se statului (în condițiile în care acesta din urmă a acționat ca forță îndreptățită să confere şi să suspende drepturi şi îndatoriri). Cu alte ocazii, inabilitatea „naturală" a femeilor de a face față responsabilităților multiple a fost considerată ca explicație la rateurile în domeniul îngrijirii copilului şi/ sau al treburilor casnice (inclusiv asigurarea păcii în familie). Aşa putea fi considerată participarea femeilor la sfera publică responsabilă pentru dezvoltările nesatisfăcătoare ale vieții private, toate acestea legându-se în cele din urmă de memoria experienței socialiste.

După aceste argumente se poate trage concluzia că, în timp ce politicile socialismului de stat au „emancipat" femeile şi au presupus că prezența pe piața forței de muncă a fost o condiție suficientă a acestei emancipări, ele au reprodus un regim de gen patriarhal sub hegemonia statului paternalist. Acesta a fost un regim în cadrul căruia ocupanții rolurilor masculine au fost favorizați, segregarea sectorială economică a făcut să crească prăpastia între genuri, contradicțiile între funcția productivă şi reproductivă a femeilor nici măcar nu au fost interogate, iar munca femeilor a fost subevaluată în pofida faptului că sistemul le forța să lucreze în economia de stat. Dincolo de dezavantajele şi paradoxurile menționate mai sus, trebuie sesizate şi avantajele şi aspectele pozitive ale sistemului, împreună cu

ambiguitățile pe care le comportă: intrarea pe piața muncii le-a conferit femeilor şansa de a învăța cum e să fii independentă economic în raport cu bărbații (dar asta într-un context al dependenței de stat). Legislația le-a oferit drepturi pentru a deveni cetățeni deplini (dar asta în condițiile în care această „deplinătate" însemna mai degrabă o infantilizare față de stat şi nu practicarea autonomiei personale). A trebuit ca toate acestea să aibă un impact asupra redistribuirii rolurilor de gen în interiorul familiilor şi asupra modului de a gândi al oamenilor cu privire la participarea femeilor la sfera publică şi la autoritatea lor în cea privată. Totuşi, cum spuneam, nu putem uita că asta s-a petrecut într-un regim politic în care femeile, lipsite de proprietatea privată şi fiind la cheremul statului aidoma oricui din societatea românească, au depins de regimul paternalist-etno-naționalist, de părintele-stat socialist şi de viziunea lui Ceauşescu privitoare la construcția comunismului „ca regim al dreptății şi bunăstării sociale". Ca un rezultat, atât femeile, cât şi bărbații au fost expropriați şi instrumentalizați de către statul socialist paternalist: acesta „a luat asupra sa unele dintre cele mai <tradiționale> roluri de îngrijire, care cădeau în responsabilitatea femeilor în cadrul familiei patriarhale", şi „a expropriat <drepturile> patriliniare ale bărbaților la viața sexuală şi reproductivă a soțiilor lor". „Egalitatea între sexe într-o <dictatură a proletariatului> însemna că proletarii, indiferent de gen, erau definiți sub raport

social şi economic prin absența proprietății lor private" (Kligman, 1998: 27).

În fine, discursul socialist producător de „bărbați" şi „femei" ca subiecți sociali omogeni a promis să asigure o cetățenie neutră sub raportul genului, legiferând drepturi egale. Însă în acelaşi timp, politica pronatalistă şi practicile paternaliste ale statului, funcționând şi prin moştenirea regimurilor de gen tradiționale, au genizat cetățenia într-un mod inegal (au avut impact diferit asupra femeilor şi bărbaților, au reprodus diferențele de gen şi au legitimat inegalitățile produse prin diverse mecanisme economice şi culturale). Mai departe, pentru a-şi ascunde inabilitatea sa şi absența voinței de a face față consecințelor unei asemenea politici, regimul a negat acest lucru, n-a vrut să recunoască diferențele/ inegalitățile constituite, şi mai mult, în acelaşi timp a ridiculizat conştiința de gen. Iată cum un regim patriarhal de gen, cum a fost cel socialist din România, în numele egalității între sexe, ascunzându-se în spatele neutralității față de diferențele între femei şi bărbați, a genizat cetățenia, producând inegalitate, şi a delegitimat dezbaterea publică despre conştientizarea acestor diferențe/ inegalități dintr-o perspectivă feministă.

Cu siguranță, acest demers a influențat (de fapt minimalizat) puternic şansa discursului feminist postsocialist de a fi perceput ca o voce „normală" (legitimă) în efortul său de a deconstrui atât conştiința „feministă" a socialismului, cât şi neutralitatea sa falsă în fața unor inegalități constituite prin propriile mecanisme.

Reconfigurări ale subiectului feminin şi patriarhatele postsocialiste

Dacă aruncăm o privire asupra câmpului discursiv public în România de azi şi la „chestiunile majore" care preocupă această discuție – reflectând ierarhia urgențelor şi priorităților – este lesne de observat că problemele legate de femei şi feminism nu se regăsesc în prim-plan. De aceea, în ce priveşte România, principala întrebare nu este cum continuă genul să fie o chestiune de interes public după prăbuşirea socialismului, ci de ce şi cum a devenit o nonchestiune a transformărilor postsocialiste. În loc să fim surprinşi de absența conştiinței feministe, de tăcerea privind condiția femeilor şi/ sau de rejectarea feminismului, trebuie mai curând să identificăm factorii structurali şi culturali care au contribuit la emergența acestei absențe, tăceri şi rejecții.

Unul dintre cele mai importante fenomene de observat este cum retorica şi practica antisocialistă afectează, cel puțin în primul stagiu al „tranziției", modul în care identitățile de gen şi diferențele sunt tratate de către politica şi statul postsocialist. În acest context, putem vedea cum presupunerea că socialismul a construit o ordine de gen contrară „naturii" conduce la convingerea că sfârşitul socialismului trebuie să însemne restaurarea „ordinii naturale a lucrurilor" şi în acest domeniu al vieții. În România aceasta sugerează

necesitatea de a restaura autonomia şi autoritatea bărbaţilor în viaţa publică şi privată, de a redescoperi rolurile „naturale”/ domestice ale femeilor, precum şi libertatea de a revaloriza sexualitatea. Rejectarea socialismului merge adeseori mână în mână cu romantizarea trecutului îndepărtat, presocialist, inclusiv reînvierea valorii familiei tradiţionale. Dar, în măsura în care deceniile de socialism au modelat experienţele şi mentalităţile oamenilor, se poate observa că paleta opţiunilor cu privire la ordinea de gen „adecvată” este mult mai complexă şi azi avem de-a face cu existenţa paralelă a diferitelor tipuri de ordini de gen, atât în instituţiile vieţii cotidiene, cât şi în cele statale/ politice.

După unii, femeile au dispărut de pe scena politică postsocialistă datorită promovării lor în sistemul precedent printr-un sistem de cote, şi/ sau datorită „sindromului Elena Ceauşescu”[22]. Cei care „argumentează” astfel, nu neapărat caută explicaţii la întrebarea, de ce bărbaţii legaţi prin trecutul lor de Partidul Comunist Român şi de stilul vechi de a face politică nu simt frustrări de pe urma prezenţei lor în

[22] Această dispariţie este oglindită de procentul de 7% al femeilor în Parlamentul şi 2,1% în Senatul României, cifră care în 1997 a situat ţara noastră pe locul 67 dintre cele 107 considerate statistic, lista fiind condusă de ţările nordice, cu un procent între 30% şi 40% (vezi „Women in National Parliaments as at 1 January 1997, world classification”, în *Men and Women in Politics: Democracy Still in the Making. A World Comparative Study*, Geneva, 1997: 90-93).

această sferă. Acest mod de a pune problema transformă „femeia”dintr-o categorie socială într-unul dintre țapii ispăşitori ai socialismului, fiind blamată pentru „relația de complicitate” dintre ea şi politica socialistă şi din cauza „crizei” familiei tradiționale.

Dar schimbările care au survenit în ceea ce priveşte prezența femeilor în structuri publice/ politice decizionale nu pot fi interpretate doar în termeni cantitativi. Nu ne confruntăm doar cu problema descreşterii numărului de femei situate în poziții de conducere, ci şi cu schimbarea şanselor negocierii şi reinterpretării semnificațiilor reprezentării politice. Femeile au dispărut din aceste sfere tocmai atunci când miza discursului politic nu mai este celebrarea colectivă a viziunii comuniste, nici reproducerea unei singure viziuni normative/ hegemonice despre realitate. În plus, în aceste condiții, chiar dacă femeile sunt prezente în viața politică, foarte puține dintre ele îşi asumă riscul de a-şi clădi imaginea publică în jurul unor „chestiuni feminine” şi, mai mult decât atât, de a asuma feminismul ca ideologie sau sursă de identificare politică. Fiindcă reprezentarea acestor chestiuni este încă asociată cu socialismul, iar „problema” - dacă măcar e considerată problemă - este presupusă ca fiind rezolvată. Individul şi/ sau partidul/ organizația care ar iniția o astfel de discuție ar fi ridiculizat(ă) şi, cel puțin în actualul stadiu, nu ar fi capabil(ă) să concureze cu perspectivele mult mai respectate ale naționalismului şi/ sau liberalismului. În acest context subscriu la poziția adoptată de Susan Gal,

conform căreia efortul feminist de a construi în mod discursiv categoria politică a „femeilor" trebuie să fie conştient de semnificațiile ataşate anterior acestei categorii şi să caute noi definiții: „nu ca muncitor-recipient al îndreptățirilor comuniste, nici ca ființa privată naturalizată, sexualizată a societății civile, nici ca mama sacră şi inertă a națiunii, ci ca un subiect independent ale cărui interese şi probleme pot fi definite şi dezbătute public" (Gal, 1997: 97).

În măsura în care pe durata „tranziției" totul este în flux şi există o negociere în jurul importanței problemelor sociale, deocamdată se aşteaptă ca femeile să nu-şi considere interesele particulare ca prioritare, li se cere să înțeleagă necesitatea reconstruirii solidarităților sociale în jurul unor preocupări mai „critice" şi mai „urgente" (de parcă toate acestea n-ar avea implicații asupra condiției lor). Fiind anterior subordonate cauzei majore a construirii „națiunii române socialiste", astăzi se aşteaptă ca ele să se subsumeze idealurilor (altminteri confuze, inconsecvente şi puternic contestate) ale „reformei" postsocialiste. Aşa se întâmplă că, sub raport structural şi cultural, problemele sociale nu au şansa de a fi discutate ca probleme publice din punctul de vedere al femeilor. Ele n-au devenit încă o perspectivă în jurul căreia femeile şi bărbații care „se respectă" s-ar organiza şi ar atrage atenția publică asupra nedreptăților şi inegalităților sociale şi ar revendica drepturi.

Astfel se înțelege că felul în care regimul de gen socialist a construit diferențele de gen şi concepțiile

general acceptate, potrivit cărora ordinea de gen socialistă a fost una nenaturală, modelează astăzi mijloacele prin care femeile şi bărbații, deopotrivă, înțeleg să se definească în fața statului postsocialist ca nişte cetățeni autonomi.

Căutând modalitățile prin care „problemele feminine" au figurat pe agenda politică a noului stat, putem observa că în decembrie 1989 legea antiavort din 1966 a fost imediat abolită. Acest act, ca rectificare a uneia dintre nedreptățile experimentate în vechiul regim, a fost instrumentalizat de efortul de autolegitimare a noii puteri. În România el a fost pentru femei una dintre cele mai cruciale şi mai directe căi de a percepe faptul că viața lor ar putea fi schimbată în bine, şi noua conducere politică nu s-a ferit să politizeze aceste aşteptări. De fapt, însă, „redând" femeilor dreptul de a-şi controla ele însele decizia asupra capacității lor reproductive şi de a fi eliberate de sub autoritatea statului, noua putere a considerat problemele lor ca fiind rezolvate şi le-a îndepărtat de pe agenda priorităților. Mai departe, prin politicile materne schimbate, noul regim consolidează procese care relocalizează femeile în sfera domestică. Fără îndoială, pentru o mulțime de femei a fost un soi de satisfacție să vadă că, pentru a utiliza termenii lui Kligman, nu au fost transformate din nou în maşini umane menite să reproducă viitorii muncitori. Dar, în mod paradoxal, această problemă fiind rezolvată aşa cum s-a rezolvat, femeile şi-au „pierdut" una dintre cele mai

direct trăite nedreptăți în jurul cărora ar fi putut dori să se organizeze ca subiect politic, ca femei independente revendicându-şi drepturile în mod conştient. Din contră, subiectivitatea lor a continuat să fie supusă deciziilor paternaliste ale statului induse de necesitățile noii puteri.

Oricum, de aici până la recunoaşterea aspectului de gen al fiecărei probleme sociale, economice, politice este un drum lung de parcurs, care nu este deocamdată facilitat de formarea conştiinței feministe de subiect politic autonom. De asemenea, distanța dintre adoptarea unor mecanisme naționale de promovare a femeilor şi a unor legi privind aspecte ale condiției femeilor, precum şi dintre aplicarea în practica cotidiană a acestora este şi ea mare[23]. Impactul provocărilor venite în acest sens din direcția opțiunii integrării României în Uniunea

---

[23] Totuşi, nu putem să nu amintim aici despre constituirea, în 1995, a „Departamentului pentru Promovarea Femeilor şi Politicilor Familiale" în cadrul *Ministerului Muncii şi Protecției Sociale*, iar în iunie 1997 a „Subcomisiei pentru Oportunități Egale" a Parlamentului României; sau formarea, în 1998, în cadrul instituției *Ombudsperson* a unui „Departament pentru copii, femei şi politici sociale" şi în 1999, a unei „Comisii interministeriale pe probleme de oportunități egale". În aceeaşi ordine de idei pot fi menționate Ordonanța Guvernamentală din 2000 privind „Eliminarea şi pedepsirea tuturor formelor de discriminare", proiectul de lege din 1998 despre „Oportunități egale pentru femei şi bărbați", Legea din 1999 privind drepturile parentale, precum şi modificarea, în noiembrie 2000, a unor articole din legislația şi procedura penală referitoare la violență.

Europeană[24] este doar un factor care poate avea o contribuţie la acest proces, dar nicidecum nu poate înlocui iniţiativele locale[25].

---

[24] Aşa cum se reflectă aceasta, de exemplu, în documentul „Acte legislative şi alte instrumente. Decizia Consiliului despre principiile, prioritățile, obiectivele intermediare şi condiţiile cuprinse în parteneriatul de aderare cu România" (1999), care prevede - printre multe altele - implementarea legislaţiei Uniunii Europene în domeniul tratamentului egal al femeilor şi bărbaţilor; sau în politica „gender mainstreaming" a Comisiei Europene, respectiv în programul comunitar pentru 2001-2005 privind egalitatea de gen, elaborat de către comisarul Directoratului general pentru Angajare şi Probleme Sociale.

[25] Este interesant de observat cum multe organizaţii de femei şi pentru femei – pornind de la realităţile româneşti – primesc sprijin din partea unor organisme internaţionale pentru proiectele lor, dar nu pot supravieţui din resurse locale, şi n-au un impact politic naţional. Problema sănătăţii femeilor, a violenţei domestice, a oportunităţilor egale (inclusiv în reprezentarea politică) – considerate ca fiind printre domeniile de acţiune prioritare, printre altele şi de către a IV-a Conferinţă Mondială a Femeilor, organizată sub auspiciile Naţiunilor Unite în 1995 la Beijing, şi în documentele Uniunii Europene – s-au dovedit a fi cele mai favorabile pentru a constitui în jurul lor organizaţii civile. Mai puţin sunt reprezentate în sfera publică alte chestiuni, cum ar fi studiile academice feministe, sau dezavantajele economice ale femeilor în condiţiile transformărilor postsocialiste, iar probleme ca prostituţia şi pornografia până acum au fost dezbătute mai mult în termenii unor scandaluri politice, mediatice şi religioase, decât prin prisma unui discurs feminist.

Un alt aspect în ambianța politică românească care a făcut din gen o nonproblemă a transformărilor postsocialiste este că politica identitară a fost reinventată ca spațiu al politicii identității naționale. Din 1996, prioritățile politice se regăsesc în spațiul reformei economice şi administrative, al bătăliilor împotriva corupției, al integrării europene şi al altor subiecte privite ca fiind „mai serioase". În termenii reconstruirii identității colective, discursurile politice sunt preocupate de „europenitatea" României, sau, dimpotrivă, de „unicitatea" ei națională, iar problema inegalităților sociale interne şi a discriminării ori lipseşte de pe agendă, ori este dezbătută în termeni etnici. Aşa ajunge identitatea să fie naționalizată şi la fel se întâmplă şi cu „diferența". Aşa se întâmplă că relevanța revendicărilor femeilor uneori este contestată de politica minoritară mainstream (ca de exemplu în cazul maghiarilor din România) şi/ sau că, alte ori, aceste revendicări se ciocnesc cu mişcarea pentru constituirea „identității naționale" şi pentru afirmarea tradițiilor comunitare (ca de exemplu în cazul romilor). Ca un rezultat, alte tipuri de politici identitare - precum feminismul – n-au şansa să fie reprezentate în mod credibil în circumstanțele în care „liberalismul şi naționalismul rămân viziunile dominante ale condiției postcomuniste" (Kennedy, 1994: 44). În acest context, feminismul devine cu greu o sursă capabilă să

mobilizeze eforturile femeilor şi bărbaţilor de a reconstrui identităţile personale şi colective[26].

---

26 Mihaela Miroiu face legătura între atitudinile antifeministe româneşti şi conservatorismul care se hrăneşte din multiple surse, printre altele din discursul oamenilor de cultură, al naţionaliştilor, al fundamentaliştilor religioşi, al mass-mediei. Ea consideră că „toate aceste discursuri au în comun <<alianţa de aur>> a conservatorismului de gen, refuzul unei atitudini reflexiv-critice în privinţa prejudecăţilor de gen…", şi „împărtăşesc ideea că a adopta o ideologie revoluţionară în privinţa genului este un simptom de degenerare morală, de decadenţă şi dezordine socială, sau … o reîntoarcere la ideologia comunistă egalitară şi la promovarea forţată a femeilor" (Miroiu, 1998-1999: 58). Împreună cu Livia Popescu, autorea crede că tăria conservatorismului şi sexismului în România de azi „sunt explicabile prin prezenţa unei moşteniri totalitare şi a unei moşteniri patriarhale pretotalitare renăscută după 1989" (Miroiu – Popescu, 1999: 3). În aceste condiţii, suntem martorii formării unei societăţi în care diferenţele redescoperite se organizează în mod ierarhic, fiind structurate de modelul paternalist al subordonării cetăţenilor faţă de stat. O altă analistă feministă, Laura Grünberg – pe baza cercetărilor ei calitative de teren -, atenţionează asupra diverselor sensuri pe care o politică a egalităţii de gen o dobândeşte pentru actorii sociali din contexte diferite. Ea observă că femeile din satul unde şi-a făcut investigaţiile sunt managerii adevăraţi ai tranziţiei şi se bucură de o autoritate în relaţia lor cu bărbaţii, fără a cunoaşte activitatea feministelor „de la centru" şi seminariile lor despre dimensiunea de gen a politicilor sociale (Grünberg, 1999).

Feminismul şi subiectul feminin autonom

Totuşi, nu este inutil să ne gândim la rolul feministelor în societatea românească. Eu nu o pot face altfel decât recunoscând necesitatea unui demers critic la adresa paternalismului statului socialist şi a reîntăririi patriarhatului privat şi public în condițiile politicii naționaliste şi/ sau liberale postsocialiste. Neasumarea unei perspective critice față de neutralitatea de gen de tip socialist (care a definit femeile ca egale cu bărbații în calitatea lor de bunuri publice şi a naturalizat/ naționalizat datoria femeii de a procrea) favorizează formarea unui tip postsocialist de insensibilitate la condiția femeilor (care ori refuză să recunoască inegalitățile dintre femei şi bărbați ca rezultând din recentele schimbări social-politice şi economice, sau „le explică" prin naturalizarea/ reificarea diferențelor). Feminismul critic face vizibilă relația dintre cele două, are forța analitică de a argumenta de ce şi cum ambele au ascuns/ ascund, de fapt, dinamica acelei puteri patriarhale, care construieşte/ menține ordini de gen unde femeile sunt localizate în poziții inferioare. Mai departe, acest tip de feminism postsocialist îşi propune să reflecteze asupra unei conştiințe de gen (*gender awareness*), care rezistă reificării şi naturalizării diferențelor, reafirmă egalitatea de gen drept contrariul inegalității şi nu al diversității/ diferenței, şi care reclamă poziții-subiect femeii nesubordonate unor forțe mai „înalte" (familie, națiune, stat etc.).

Încercările feministe în România sunt periclitate pe de o parte de asocierea „socialismului" cu „egalitatea de gen". Pe de altă parte, ele sunt îngreunate şi ca rezultat al legăturii care, şi ea, este pe cale să se naturalizeze: cea dintre practica postsocialistă de „a face dreptate femeilor" şi reîntoarcerea la ordinea de gen tradițională (presocialistă). În concluzie, sugerez că feminismul ca paradigmă academică/ teoretică, dar şi ca mişcare socială, trebuie să abordeze aceste procese prin întrebări de genul: cum a fost patriarhatul practicat prin mijloacele statului socialist paternalist sub masca „egalității de gen"? Cum a devenit „emanciparea" femeilor sinonimă cu celebrarea lor ca muncitoare eroine fără să aducă schimbări esențiale în diviziunea patriarhală a muncii? Cum a produs instrumentalizarea lor ca mame eroine inegalități între femei şi bărbați, chiar dacă ambii subiecți au fost definiți ca variante desexualizate ale „omului nou"? Cum s-a asociat „feminitatea" cu infantilizarea cetățenilor în fața statului național, iar „femeia emancipată" cu ridicolul socialismului? Cum se reîntăreşte azi patriarhatul prin mecanismele trecerii de la economia centralizată la economia de piață, dar totodată şi prin relegitimarea unor ordini de gen presocialiste? Cum se identifică „eliberarea femeilor" cu retragerea lor de pe piața muncii, cu degajarea de sub povara responsabilităților multiple? Cum se recucereşte „feminitatea" prin asimilarea femeilor cu rolurile familiale tradiționale şi cu corporalitatea suprasexualizată conform idealurilor societății de consum? Cum se asociază

„masculinitatea" cu autonomia, cu dreptul de a domina şi cu consumul femeii-obiect în virtutea valorilor noilor îmbogăţiţi? În fine, care sunt, totuşi, semnele unor reacţii feministe la aceste procese?

Desigur, interogarea acestor probleme trebuie să se facă prin studii de caz empirice, fără a formula afirmaţii universale în legătură cu ordinea de gen postsocialistă. Numai acestea din urmă pot să identifice şi să descrie multitudinea ordinilor de gen ce se află în restructurare în România de azi, din perspectiva unor femei şi bărbaţi de etnii, vârste şi ocupaţii diferite. Studii de felul celui de faţă au doar rolul să clarifice unele perspective de abordare şi concepte şi să privească regimurile de gen din punctul de vedere al proceselor simbolice şi materiale iniţiate şi dirijate de către politica statală. Dar ce relaţie există între sistem/ regim/ stat şi indivizi, cum se relaţionează convingeri şi practici elaborate şi utilizate la diferite niveluri rămâne de văzut prin alte tipuri de investigaţii. Oricum ar fi, un lucru este sigur: bătălia simbolică între modelele presocialiste, socialiste şi postsocialiste de genizare a spaţiului public şi privat, a practicilor ce ţin de diviziunea sexuală a muncii şi de definirea unor priorităţi de acţiune continuă să fie un proces în plină desfăşurare şi este departe încă de a se stabiliza într-un rezultat unic. Feminismul din România trebuie să încerce şi el, în diverse variante, să aibă o contribuţie discursivă şi practică semnificativă la această negociere şi la definirea poziţiilor subiect accesibile femeilor.